

PÕLLUMAJANDUSE AJALOOST

SADA KAKSKÜMMEND VIIS AASTAT PÕLLUMAJANDUSLIKKU ÜHISTEGEVUST EESTIS (KUNI 1940. AASTANI)

J. Kuum

Meie ühistegevuse areng on kulgenud kooskõlas põllumajanduse arenguga ning nad on teineteisega tihedalt seotud. Ühistegevuse põhimõtteid ja ühistute asutamise vajadust hakkasid meil juba 19. sajandi teisel poolel selgitama J. V. Jannsen, C. R. Jakobson jt. Kooliõpetaja V. Pakler püüdis 1872. a. asutada Antslasse talupoegade krediidiühingut. Ühistute asutamist õhutasid eelkõige põllumeesteseltsid ja hiljem ka nende keskseltsid, kelle juhtideks olid C. R. Jakobson, J. V. Jannsen, J. Tõnisson, A. Eisenschmidt, J. Raamot, J. Hünerson, P. Kõpp jt.

Esimesed Eesti põllumeesteseltsid alustasid tegevust 1870ndatel aastatel (Tartu 1870, Pärnu 1870, Viljandi 1871, Võru 1871) ning otsekohe kandsid nad endis ühistegevuse mõtteid ja eesmärke. Esimest kavakindlat ühistegevuse programmi arutati Tartus peetud põllumeesteseltside kongressil juunis 1899, kus see ka kinnitati. Programmis öeldi, et väikepõllumehe (talupoja) majandusliku edu peamiseks eelduseks on ühistegevus.

Erastveres (nüüdsel Võrumaal) alustas 1872. aastal tegevust Valla Vastastikku Tulekahju Kordadel Abiandmise Selts, mis pani aluse valla kindlustusühingute ellukutsumisele. Pärast tuleõnnetust jagati kahju liikmete vahel ja anti kahjukannatanule nii naturaalselt kui ka rahalist abi.

Teadlik ja kavakindel ühistegevusliikumine algas Eestis sajandivahetusel, eeskujuks ja innustajaks oli Taani, Soome, Saksamaa jt. riikide vastav tegevus.

C. R. Jakobson alustab tegelikku ühistegevust Eesti põllumeesteseltside raamides. Põllumeesteseltsid olid esimesed, kes tegid ühisoste ja müüsid ühiselt talusaadusi. Nii tellis Pärnu Eesti Põllumeeste Selts 1873. aastal ühiselt oma liikmetele välismaalt põllutööriistu ja seemneid ning laskis valmistada võimasinaid, Viljandi Eesti Põllumeeste Selts oli esimene, kes püüdis turustada linu otse välismaale jne. Suuremate põllumeesteseltside juurde tekkisid kaubandusosakonnad, millest hiljem kujunesid iseseisvad majandusühingud (Viljandi 1906, Tartu 1908, Pärnu 1911, jt.) Eesti Tarvitajate Ühisuste Keskühisuse (ETK) liikmeks oli 1938. a. lõpus 191 ühistut, kellel oli kokku 566 kauplust. ETK teenistuses oli 1280 inimest.

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi aktiivsel osalusel asutati 1902. a. esimene Eesti krediidiühing – Tartu Eesti Laenu- ja Hoiuühisus. Samal aastal loodi V. Pakleri poolt ka esimene kaubandusühing – Antsla Tarvitajateühing.

Tartus 1903. a. peetud põllumeeste kongressil rõhutati, et väikemaapidajad (talupidajad) peavad abi leidma ühistegevusest: tuleb asutada reheapsumasinat ühistuid, piimaühistuid ja põllutööriistade ühistuid.

Põllumajandusliku ühistegevuse organiseerimisel olid suured teened A. Eisenschmidtil, J. Raamotil, J. Hünersonil, J. Grünbergil (Tarmisto) jt. A. Eisenschmidt hakkas 1910. a. Tartus *Põllutöölehe* kõrval välja andma *Ühistegevuslehte*.

Põhja-Liivimaa Põllumeeste Keskseltsi ja Ühistegelise Nõuandebüroo poolt 1915. a. kutsuti kokku põllumeeste- ja ühistegevuspäev, kus otsustati korraldada ümber ühistute revideerimise kord. Sõja tõttu ei suudetud seda korda siiski rakendada ning alles Eesti Vabariigis tehti sellega algust. Alates 1926. aastast tehti kõikidele ühistutele välisrevisjon kohustuslikuks. Põllumajanduslike ühistute töö paremaks korraldamiseks ja nendes välisrevisjonide läbiviimiseks asutati 1926. a. Põllumajanduslike Ühistute Revisjoniliit (esimees J. Hünerson), millest hiljem kujunes Põllumajandusliku Ühistegevuse Keskliit.

Revisjoniliit viis märgatavalt edasi põllumajanduslikku ühistegevust, sest siin töötas rohkesti kõrgharidusega revidente. Revisjoniliit andis välja ühistegevuse ajakirja *Ühisjõud* (E. Justi toimetusel), viis läbi hulgaliselt ühistegevuse kursusi ja loenguid ning asutas ja pidas ülal Tartu Ühistegevuse Instituuti, mille juhatajaks oli Tartu Ülikooli õppejõud F. Malm. Instituudi juhatusse kuulusid J. Hünerson, A. Ekbaum, N. Köstner jt. ning peasekretärina E. Just.

Ühistegevuskoda alustas tegevust 1936. aastal, millele eelnes 22. novembril 1935 ühistegevuskoja seaduse jõustumine. Ühistegevuskoda, nagu ühistudki, likvideeriti bolševike poolt 1940. a. Ühistegevuskoja ülesandeks oli kogu Eestis ühistegevuse korraldamine ja arendamine, selle huvide kaitse ja järelvalve ning välisrevisjonide läbiviimine.

Märkimisväärne oli ka Tartu Ülikoolis ühistegevuse professori asutamine (1935) ning selle ülalpidamine ühistegeliste asutuste toetusel. Meie esimeseks ühistegevuse professoriks (1935...1939) oli *can. jur.* Jaan Tõnisson.

Ühistegevuse arenguloos etendab tähtsat osa ka akadeemiline ühistegevuse organisatsioon – Akadeemiline Ühistegevuse Selts, mis asutati Tartu Ülikooli juurde 1921. a. sügisel. Seltsi eesmärgiks oli: 1) selgitada ja propageerida ühistegevusideid; 2) tutvuda ühistegevusliikumise Eestis ja välismaal, ühistute töö korralduse uurimine; 3) kasvatada ja arendada tööjõudu ühistegevuse alal, ühistuliikmete teadlikkuse kasvatamine ja 4) õhutada ühistegevusettevõtete asutamist üliõpilaskonnas. Neid tookordseid ülesandeid peab L. Saarnits väga aktuaalseiks ka nüüd, mil pärast üle 50 aastast “varjusurmas” olemist Akadeemiline Ühistegevuse Selts taastati (19. märtsil 1992).

Ühistute osatähtsus oli Eesti rahvamajanduses, eriti põllumajanduses tähelepanavalt suur. Teeme alljärgnevalt nendest lühiülevaate.

Krediidiühistud olid meil kujunenud kauaaegse arengu tulemusel. Nii oli Eestis 1940. aasta alguses kaks keskpanka, 174 ühispanka ja 42 laenuhoiukassat. Seega kokku 217 krediidiühistut 87 762 liikmega. Peamise osa liikmeskonnast (59 %) moodustasid põllumehed. Seega olid krediidiühistud peamiselt põllumeeste teenistuses. Antud laenudest suundus üks kolmandik otseselt põllumajandusse, olles põhiliselt talupidajate personaalkrediidiks. Iseseisvate üksikpõllumeeste ja ühistute poolt kasutatud laenude kogusumma moodustas krediidiühistute laenude kogusummast 45 %.

Kui riiklikud pangad – Eesti Maapank ja Pikalaenu Pank – andsid pikaajalisi laene, siis ühispangad võimaldasid ühistutele ja üksikisikutele lühiajalisi laene. Tavaliselt olid ühistegelised ettevõtted ja talupidajad koondunud kohaliku ühispanga juurde, kelle kaudu nad said piimaraha ja muud raha oma toodete eest. Peaaegu kogu põllumajanduslik eksport finantseeriti ühistegeliste keskpankade kaudu ning ekspordist saadud raha kanti üle kohalikele ühispankadele tootjatele väljamaksmiseks.

Kindlustusühistutena tegutses 1939. a. lõpul 319 kindlustuskassat, kellel oli liikmeid 62 635, ja 14 ühistegevuslikku kindlustusseltsi. Viimastesse oli liitunud 2900 liiget.

Ühistegevuslikud kindlustusseltsid võisid tegutseda kõikidel kindlustusaladel ja nende tegevuspiirkond polnud piiratud. Liikmete vastutus piirdus otsekindlustuse aastapremia kahekorde summaga.

Kindlustuskassade tegevuspiirkond oli piiratud, nad kujutasid endast kohaliku iseloomuga vastastikuse abistamise põhimõtteil tegutsevat kindlustusasutust. Tavaliselt oli nende tegevuspiirkonnaks vald või alev. Nad võisid sõlmida otsekindlustusi ainult oma liikmetega tule-, koduloomade-, murdvarguse- ja rahakindlustuse alal. Tulekindlustuse alal tegutsesid kõik kindlustuskassad ja nendest 222 kassat kindlustasid ka vallasvara.

Ühistegevusliku kindlustusala poolest oli Eesti ühistegevus A. Ekbaumi andmeil maailma esimeste hulgas.

Ühiskaubandusühistuid oli 1939. aasta lõpus 204 kokku 622 kauplusega. Nendel oli 55 919 liiget, kellest enamus (61,8 %) olid põllumehed. Nagu eespool nimetatud, asutati esimene ühiskaubandusühing Antslas 1902. a. Ühiskaubandusühingute tegevus hakkas jõudsalt arenema pärast nende majandusliku keskuse – ETK rajamist 1917. aastal.

ETK kaudu osteti sisse 80 % väetistest, 50 % põllutööriistadest ja -masinatest, 50 % soolast, 40 % suhkrust. ETK omatööstuses valmistatud kaupadest moodustasid naelad ca 50 % turutarvidusest ja tubakasaadused üle 40 %.

Ühistööstusühistute hulka kuuluvad piimaühistud, tapamajad, kartuliühistud ja munaühistud. Need moodustasid oma keskustega omaaegse Eesti põllumajanduse alusmüüri.

Esimene piimaühistu asutati 1908. a. Viljandimaal Imaveres. 1. jaanuaril 1939 oli Eestis 439 piimaühistut, millest tegutses 326. Eksportvõid valmistavatest piimatalitustest oli 257 ehk 87,5 % ühistegevuslike asutiste käes. Eksportvõid tootvates piimaühistutes oli 32 548 liiget, piimatootjaid aga umbes 60 000, seega üle 50 % tolleaegsest talude arvust.

Piimaühingute Keskliit "Võiekспорт", mis moodustati 1936. a. sai ainuõiguse piimasaaduste ekspordiks. Ekspordiks läks piimasaadustena 38 % piimatoodangust. See moodustas 23 % Eesti kogu ekspordist ehk vastavalt 48 % põllumajandussaaduste ekspordist. I sordi võid valmistati 97,1 %, II sordi võid – 2,2 % ja siseturu võid – 0,7 %. Rahvusvahelisel maailma või kvaliteedi võistlusel (Berliinis 1937) hinnati Eesti või Taani või järel teise koha vääriliseks.

Ühing "Eesti Lihaekспорт" oli samuti kooperatiivühistu, mis rajati 1937. a. ning kellele kuulus 100 % elusloomade, lihasaaduste ja toornahkade väljaveost. "Eesti Lihaekspordile" langes ca 13 % Eesti koguekspordist.

"Eesti Munaekспорт", õieti Linnusaaduste Tootjate- ja Müügiühingute Keskliit "Eesti Munaekспорт", moodustati samuti 1937. aastal. Tema peamine tegevusala oli kanamunade ekspord, vähemal määral kanamunadega kauplemine siseturul ja linnuliha ekspord. "Eesti Munaekspordi" liikmeiks olid linnusaaduste tootjate- ja müügiühistud, mis tegutsesid munaühingute nime all. Munaühinguid oli 1939. aastal 61, mis endi ja oma 1800 vastuvõtupunkti kaudu võtsid vastu üle 3 mln. kanamuna aastas ehk 94 % Eestis kokku ostetud munadest. Munade ekspord toimus 100 %-liselt "Eesti Munaekspordi" kaudu. Kanamunade ekspord moodustas 1939. aastal umbes 3 % Eesti koguekspordist.

Kartuliühistuid oli registreeritud 1939. a. algul kokku 127. Nendel oli 82 piiritustehast ehk 64 % piiritusvabrikute arvust, mis valmistasid aastas 4,7 mln. liitrit ehk 59 % toorpiirituse kogutoodangust. Et piiritusest eksporditi peaaegu pool, siis andsid kartuliühistud umbes 0,7 % Eesti koguekspordist. Ka osa tärkliisetoodangust langes kartuliühistute arvele.

Ühiskasutuse ja mitmesugused muud ühistud. Tähtsal kohal olid masinaühistud. Esimene registreeritud masinaühistu asutati 1899. a. Tartumaal Kudina valla Kõrenduse külas. Masinaühistute arv ulatus 1939. a. alguses 786-le. Keskmiselt oli ühel masinaühistul 16 liiget. Masinaühistute liikmete arv üle riigi oli umbes 10 000.

Turbaühistuid oli 849, mis tegelesid peamiselt loomadele alusturba tootmisega. Turbaühistuisse oli liitunud ca 22 500 liiget. Keskmiselt oli ühistus 24,5 liiget.

Peale nimetatute tegutses veel mitmesuguseid ühistuid, nagu Eesti Seemnevilja Ühisus, kellel olid seemnekasvandused üle maa ning ta andis $\frac{2}{3} \dots \frac{3}{4}$ vajalikust seemnekogusest, aiandusühistud, loomakasvatuseühistud, uudismaaharijateühistud, veeühistud jne.

Prof. K. Inno ja A. Ekbaumi andmetel oli ühistegevus Eesti majanduslikus ja sotsiaalses elus endale edukalt ja jõuliselt teed rajanud. Kui kõik ühistuliigid kokku arvata, oli ühistute liikmeid iga 1000 elaniku kohta Eestis 353, Taanis 287, Inglismaal 229, Euroopas keskmiselt 162 ja USA-s keskmiselt 101. Siit näeme, et Eesti esimeses vabariigis oli ühistegevus isegi rohkem levinud kui Lääne-Euroopa maades. Ühistegevus sobivaima omaabi teostuse organisatsioonina kujunes jõudsalt võimsaks ja hästi korraldatud ühisjõuks. Ühistegevus oli Eestis tugevasti põllumajandusliku laadiga ja sellele vastava vaimusega.

Põllumajandusliku ühistegevuse suur entusiast ja õpetaja A. Ekbaum märgib, et ühistegevusliikumises nägi meie rahvas selgelt seda uuendavat jõudu, mis oli võimeline tõstma ja parandama rahva laiade hulkade mitte ainult majanduslikku olukorda ja kättesaadavaks tegema moodsa tehnika hüvesid, vaid samuti ka nende sotsiaalset, vaimset ja kõlblist tasapinda.

Põllumehele ei tähenda ühistegevus eesmärki omaette, vaid abinõu ja väljakujunenud kindlatele põhimõtetele tuginevat ühistegevuslikku koostöövormi. Seepärast on põllumees ka

ühistegevuslasena kõige veendunum ja kindlam eraalgatuse ja eraomanduse kaitsja. Ühistegevus on põllumehele vaid talutöö jätkamine mõnel alal väljaspool talu või talutööks ja elamiseks vajalike vahendite soetamine teiste samade huviosalistega omaabi põhimõttel ning koos töötades teadmises, et *ühenduses on jõud*.

Nõukogude Eestis hävitati bolševistliku riigikorra poolt ühistegevus ja ühistud. Sundkollektiviseerimise tulemusel tehti kolhoosid, millel polnud demokraatlikul põhimõttel rajatud ühistutega mingit sarnasust. Nüüd on küll paljudel juhtudel kolhoosid nimeliselt likvideeritud, kuid endiste ühistute mõõtu nad välja ei anna, sageli on toimunud ainult sildi vahetus. Endist kolhoosi või selle osakonda nimetatakse nüüd küll "põllumajandusühistuks", kuid tegelikult on need vaid ainult libaühistud. Neid juhib sageli veel endine juhtkond, kellel on esikohal oma taskuhoovi. Kuid nende kõrval tegutsevad kohati ka tõelised ühistud (näit. Tartumaal Vana-Kuustes Pikamäe Masinaühistu, kus esimeheks on A. Kruuse, jt.), mille tegevuses arvestatakse kõiki ühistegevuse reegleid.

Hoopis laialdasemalt on vajalik teha praegu nii koolides kui ka põllupidajatele selgitustööd tõelise ühistegevuse eeliste kohta. Märkimisväärseks tuleb pidada C. R. Jakobsoni poolt eelmise sajandi keskpaigas välja antud kooli lugemisraamatut, kus kõikidele õpilastele arusaadavalt selgitatakse (lk. 58) ühistegevuse hüvesid. Siit loeme:

Ühel taluperemehel oli seitse poega, kes alaliselt üksteisega riidlesid. Seejuures jätsid nad tihti isegi oma töö hooletusse. Kurjad inimesed hakkasid juba nende lahkkelisid endi kasuks tarvitama. Seal kutsus isa ühel päeval seitse poega enese juurde, andis seitse keppi kimpu köidetult nende kätte ja ütles: "See, kes selle kimbu katki murrab, saab mu käest suure tasu!" Igaüks poegadest katsus nüüd oma õnne, aga tagajärjetult, sest kellelgi ei olnud nõnda palju jõudu, et ta isa soovi oleks suutnud täita.

"Ja ometi on see kerge asi", ütles isa. Ta võttis kepikimbu sidemed lahti ja murdis kepid üksteise järele ilma suurema vaevata katki.

"Nõnda võib neid iga laps katki murda", hüüdsid pojad. Aga isa rääkis. "Nõnda nagu lugu nende keppidega, nõnda on see ka teiega: kui teie kokku hoiate, siis ei saa keegi teist jagu; kui aga ühenduse sidemed teist lahkuvad, siis käib teie käsi samuti kui neil keppidel, mis on katkimurtult teie silmade ees põrandal maas." See on hea näide – ühendus teeb tugevaks!

Kirjandus

- Eesti ühistegevuse aastaraamat I 1937. – Tln., 1939.
 Eesti ühistegevuse aastaraamat II 1938. – Tln., 1940.
 Ekbaum, A. Ühistegevus ja põllumeeste majanduslikud asutused. – Rmt.: Eesti põllumeeste poliitika. – Lund, 1956, lk. 220...263.
 Jakobson, C. R. Kooli Lugemise raamat I. – Trt., 1867, lk. 58.
 Saarnits, L. Akadeemiline Ühistegevuse Selts (1922...1992) – Rmt.: Ühistu probleeme ja uurimusi III. – Trt. 1993, lk. 40...49.
 Vint, E. Ühistegevuse osatähtsus Eesti majanduses. – Konjunktuur, nr. 57/58 (8/9), 1939, lk. 434...447.